Nagy Sívó Zoltán

SZÉKELYEINK A SZÁZADFORDULÓN

HELYZETKÉP

A századfordulón Hertelendyfalva a nyomor ellenére is a rendeződés benyomását kelti. A bukovinai módra épült házak helyére nagyobb, vert falú házak épülnek, befásítják a falut, mozgalom indul a két templom felépítésére.

Mindez új terheket jelentett a telepeseknek. A fennmaradt egyházi jegyzőkönyvekben rendkívüli adókra, véget nem érő adománygyűjtésekre akadunk. Századunk első éveit a szűnni nem akaró követelésekről jegyezték meg a hertelendyek. A falu vajdaságinak mondható arculata már ekkor kialakult. Egy-egy „behúzott" – kerítés mögött épített –, rakófából készült faház őrizte a régi táj emlékét. A falu szabályos utcái, fasorai, járdái a település irányított jellegét, az itteni építkezési módot tükrözik.

A templomok alapkőletétele 1901. szeptember 24-én, ünnepélyes keretek között történt. Báró Dániel Ernő és Jablanovszki Miklós szolgabíró mondtak beszédet, melyekben a kormány bőkezűségét méltatták, szorgalomra és kitartó munkára hívták fel a telepeseket. A falu képviselői közül magyarul Lenhardt Ferenc, a falu első tanítója, szlovákul Zatkalik evangélikus lelkész mondtak köszönetet. A telepítő Thomka lelkész ekkor már kifejezett oppozícióban volt a hivatalos közegekkel, nyilvánosan nem szerepelt. A templomban elmondott beszédei, egy-egy családi levél sejtetik a rebellis magyar fájdalmait. Csak rokonainak írhatott nyíltabban a telepes falu pénzalapjainak kezeléséről, a hatvanhetes körök kiközösítő magatartásáról, a székelyek elhanyagolásáról; a helyi jegyző, Szabadkai-Berger Ignác közismert machinációiról.

A földművelésügyi miniszter Darányi Ignác által biztosított 24 000 korona nem bizonyult elegendőnek a templomok befejezéséhez. A jegyzőkönyvek újabb adománygyűjtésekről tanúskodnak az 1902-ben történt felszentelés után is.

Hertelendyfalva községben épült
testvér protestáns egyházak két templomának
1902. évi szeptember hó 28-ik napján
megtartandó
FELSZENTELÉSI ÜNNEPÉLYÉRE
van szerencsénk tisztelettel jelen meghívni.
Kelt Hertelendyfalván, 1902. évi szeptember havában.
A rendező bizottság.

A templomok, az iskolák és a községháza felépítésével a falu főtere elnyeri mai körvonalait, a mai park – valamikori templomkert – fáit is ezekben az években ültették. A felszentelés alkalmából nyomtatott meghívókon láthatjuk a templomteret – ma a XII. vajdasági brigád tér – a telepesek egy csoportját és a falu képviselőit.

Az 1884-ben induló iskola hatosztályos elemi iskolává fejlődött a század első éveiben. A falu életében betöltött szerepe miatt érdemes legalább vázlatosan ismertetni fejlődését. 1884-ben egyosztályos a telepesiskola. Mindhárom nép telepesei egy osztályba járnak. A tanítás magyar nyelven folyik. A szlovák és német tanulók heti két órában részesülnek anyanyelvi oktatásban. 1885-ben felépül a második iskolaépület, és megnyitják a második osztályt. A következő években harmadik, majd negyedik osztály nyílik. Az első évben az első és második osztályban 90 tanuló, a harmadik, negyedik és ötödik osztályokban 94 tanuló, összesen 184 tanuló látogatja a Hertelendyfalvi Magyar Királyi Állami Elemi Iskolát. Az 1894/95-ös iskolaévben már 86 tanuló látogatja az első osztályt. A külön első mellett létezik egy összevont első–második tagozat. Az 1899/1900-as évben már 312 tanulója van öt tagozaton az iskolának. Teljes adatok az 1906/07-es iskolaévből maradtak ránk. Ebben az évben az első osztályban 82, a második leánytagozaton 66, a fiútagozaton 69, a harmadik osztályban 65, a negyedikben 62, az összevont ötödik–hatodik osztályban 41, összesen 385 tanuló látogatja az iskolát. Az anyakönyvek aránylag jó látogatottságról tanúskodnak. Ebben az iskolaévben még három iskolaépület épült. Az úgynevezett ismétlőiskola, vagyis a felső tagozatok 1900-ban nyíltak meg. Ezeken a tagozatokon mezőgazdasági ismereteket adtak elő.

A tanügyi hatóságok nagy gondot fordítanak a telepesiskola fejlődésére, és elvárják, hogy egész szellemével a magyar állameszmét szolgálja. A rossz hírnek örvendő, ún. magyarosítás évei ezek a Monarchiában. Az oktatásban is kierőszakolt államnyelv a nem magyar nemzetiségűek fokozatos bezárkózásához vezetett. Nemzeti kultúrát hívebben ápoló felekezeti iskola nem létezett Hertelendyfalván. A Gromon Dezső-féle Magyarnyelvterjesztő Egyesület afféle patrónusa a telepesiskolának.

A helyi lapok túlfűtött, magyarkodó szelleme a nemzetiségek áldatlan helyzetéről tanúskodik. A Határőr helyi lap 1894. augusztus 12-ei száma vezércikkben javasolja, hogy „magyar tanító csak az lehet:

a) ki képesítését állami tanintézetben nyerte;

b) aki a magyar nyelvet jól beszéli, és írásban tökéletesen bírja;

c) akinek hazafiasságához, az intézetben tanúsított magatartásához kétség nem fér".

Ugyanennek a lapnak 1900. június 24-ei száma így támadja az antalfalvi (kovačicai) felekezeti iskolát: „A családi tűzhely természetes befolyásának a csökkentésére – figyelmeztet a szerencsétlen cikkíró – az iskolának még van egy nagy feladata s megvan hozzá az eszköze is." Ezt az „eszközt", a magyar állameszme szellemében komponált tantervet, ennek utasításait Hertelendyfalván is használták, de nem nagy eredménnyel. Mindenki megmaradt annak, ami volt, mint ahogy ez már lenni szokott. A beolvasztási politika egyedül biztos eredménye, a nemzetiségi struktúrák leépítése „sikerrel" járt ott is. A legrosszabb a szlovákok szociális mozgékonysága volt. Ezek konzerválták legjobban a paraszti

életformát. A hivatalos törekvések inkább az intelligencia soraiban jártak némi eredménnyel. Ezek közül valók a magyarosított nevűek, vagy magukat átmenetileg magyarnak vallók. A nép megmaradt nyelvében, szívében hordva a szokott utálatot az uralkodó nemzet minden erőszaka iránt. A magyarosítás évei a szlovákok legrosszabb emlékei közé sorolhatók ma is. Ma is kézlegyintéssel kezdik erre vonatkozó emlékezéseiket. „Magyar vagyok, magyarnak születtem – ezt kellett tudni, ezt kellett szavalni, ha jött a tanfelügyelő." A rendszerint így kezdődő beszélgetések azonban csakhamar az iskola jó tulajdonságaira terelődnek. A szigorára, a következetességére. Különösen a szigorát emlegeti mindhárom nép öregebbje. Az volt ám az iskola – mondogatják ma is. Az megtanította a gyerekeket emberségre. A méltatások azonban csakhamar a vesszőre terelődnek, mely velejárója volt az akkori oktatásnak, nevelésnek.

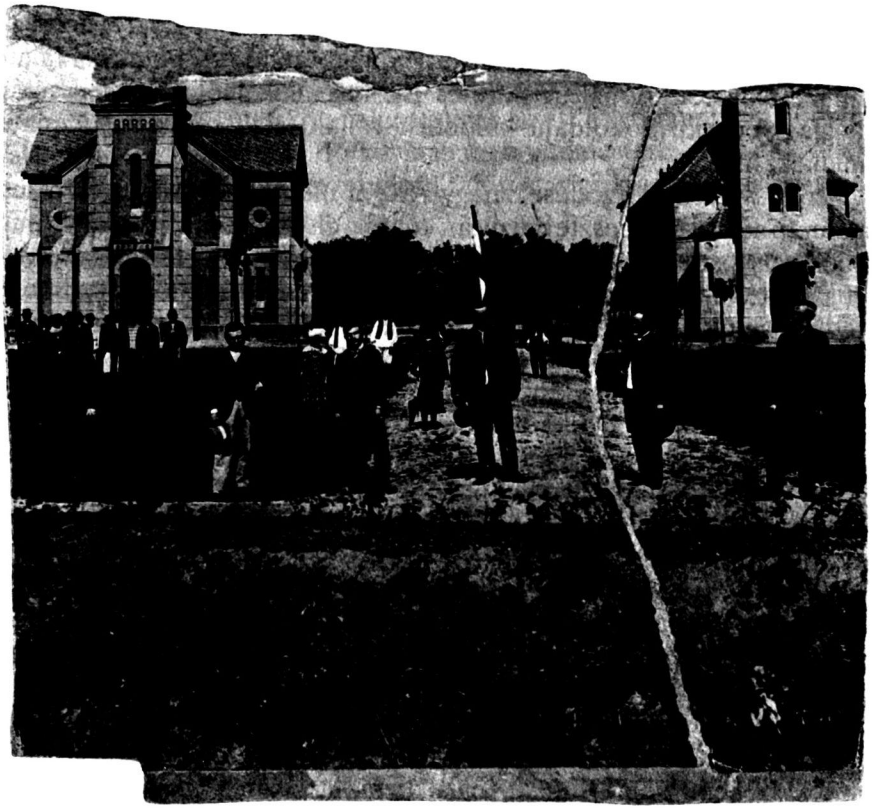

Balról az első Zatkalik evangélikus lelkész, középen csizmában Ömböli István református egyházgondnok, majd Szabadkai Berger Ignác jegyző és Thomka Károly

Az első tanítók szinte gyermekként kezelték a telepeseket. Tekintélyük szokatlanul nagynak tűnik a mai összehasonlítások tükrében. A pap és a tanító ők irányították a népet, a falut – erősítgetik ma is a hertelendyek, és gyorsan hozzáteszik, hogy a jegyző a hatalom, és nem a nép embere volt. Ez a megbecsülés azonban inkább az első tanítókra, papokra vonatkozik, akik valóban úttörő munkát végeztek. Alakjuk és talán az egész iskola története feldolgozásra vár. Keveset tudunk eddig a telepes Vajdaság néptanítóiról, akik életüket építették bele ebbe a közép-európai színezetű valóságunkba. A tanítók és a papok voltak a mindenesei a különféle tájakról idetelepített elődeinknek. Keveset írtunk eddig vajdasági vonatkozásban a nemzet napszámosairól. Feledésbe megy lassan a tujafás iskolák tanítója, aki áldásos munkája mellett ráért a nép ügyével, bajával, gondjával foglalkozni. Hozzá fordultunk majd mindenért – mesélik a legöregebbek –, mert még a földművelésben is jó tanácsal látott el bennünket. Folyamodvány, kérvény megírása, panasztanácskozás a tanítónál történt. A jegyzőhöz a községházára csak akkor mentek, ha muszáj volt. A tanító úgy ismerte a falut, mint a tenyerét. A pálcás dereses iskola emlékeiből a megbecsülés hangja cseng ki. Sokoldalú küldetést vállaló alak sejlik valamennyi emlékezésben.

Az adásvételi szerződések nagy részén aláírás helyett kereszteket találunk. Ezek a keresztek ezután tűntek el. Az itt nevelkedett nemzedék rendszeres oktatásban részesült. Kultúrszintje, írástudása, olvasottsága szembeötlő haladást mutat. Ez az ugrásszerű fejlődés az iskola eredménye elsősorban. Ebben kell látni a moldvai járom szorításaiban vergődő székelység jobb sorsát az Al-Dunán. Az új sors, bár rosszabb volt a vártnál, felemelkedést jelentett. A volt határőrvidék gazdasági és műveltségi szintje magasan felülmúlta Bukovinát, Moldvát. Nagy kárpótlás volt ez a tiszavirágéletű telepessorsért.

Ott a papok voltak egyedüli pásztorai a népnek. Itt egy jól felszerelt állami elemi iskola, lelkes tanítók védték ügyüket. Nagy dolog volt ez akkori életükben.

A negyvennyolcas körök, ha nem is a leghathatósabban, de támogatták ügyüket. Olvasókört tart fenn a faluban, tanfolyamokat rendez, hitelszövetkezetet nyit a függetlenségi párt, és ellensúlyozza, ahol lehet, a hivatalos közegek mulasztásait. Mindez együtt eredményezte felemelkedésüket. Jövőjük helyesebb látását az iskola segítette elő, a tanítók a lelkükön viselték ügyüket. A tanítás munkája mellett ráértek az első tanítók szellemi néprajzukkal foglalkozni, cikkezni a magyar nyelvőrben, nyelvük akkori állapotáról, varrottasaikat ápolni, biztatni őket az új haza gyorsan változó világában. Helyzetük gyors alakulására kellett értelmesen reagálni, a rétegeződés folyamatában beálló változásokra kellett őket előkészíteni. Ezt a munkát nem a magas kinestár, nem a telepítőbizottság missziói végezték. Ilyen szempontból külön figyelmet

érdemel az első tanítók munkája. Különösen az elemi felső tagozatain és a negyvennyolcas olvasókörben kifejtett tevékenységük. A felső tagozatokon részesülnek a telepesek korszerű mezőgazdasági oktatásban. Itt számolják fel a külterjes gazdálkodás tarthatatlan maradványait. Ennek köszönve közelítik meg a telepesek már a századfordulón a vidék gazdasági és kulturális szintjét. A telepesiskola akkori népességének mintegy 40%-a magyar. Ezekben az években az iskolában a következő tanítók működtek:

1. Lenhárt Ferenc 1884–1919
2. Szilvási V. Irma 1895–1899
3. Auguszta Anna 1896–1917
4. Pethes Irén 1898–1912
5. Huszár János 1898–1900
6. Morán Sarolta 1900–1910
7. Ifj. Lenhárt Ferenc 1902–1915
8. Thomka Kálmán 1904–1914

A telepesek itt részesülnek először iskola előtti nevelésben, oktatásban. Újdonság volt ez számukra. Az óvodát a szlovákok és németek látogatták inkább. Az iskola jelentőségét, az itt folyó munka minőségét valamennyien kiemelték. Bukovinában tanítómesterek, itt okleveles, rendes végzettségű, rendezett életű tanítók végzik az oktatást korszerűen felszerelt iskolában.

A később bekövetkezett elszegényedésük a telepítés gyengeségeivel, az megszokottnál magasabb szaporulatukkal magyarázható. Ennek könnyebb elviselésére is az iskola, a tanítók készítik fel őket. Az iskolát elvégzők aránylag magabiztosan, találékonyan viselkednek, helyezkednek. A vidék hason sorsú lakosaihoz közelednek. A századelő éveiben épp a közös sors érzése ellensúlyozta a három nép telepeseinél a mesterségesen táplált elkülönülést, tette könnyebbé a felülről érkező politika elviselését. Ami az itt élő népeket illeti, megférnek volna szépen mindig, ha ez nem lett volna ellenére a hivatalos törekvéseknek, hisz egybekovácsolta őket a táj védelme, a vizek lecsapolása, a gátak, a csatornák építése, az elemi csapások elleni harc, az élet emberiesebb arculatának a formálása.

Akkori életérzésükre a népi élet, a folklór elemzése vethetne több fényt. A visszabirtokosítás csak erősítette a hagyományt. A házi úton művelt birtok volt az alapja ennek a még mindig öntörvényű életnek. A székely telepesek még mindig maguknak termelnek. A termény piaci értékesítése inkább szükségből eredő, mint betervezett jelenség. Terménytöbbletről aligha eshet szó az adásvételi szerződés éveiben. Kétháromhold parti földre szorítkozó földműveléssel próbálták biztosítani a szűkös megélhetést. Az első nemzedék munkaerejét maximálisan leköti a réti földek feltörése, a gyakori talajvíz, a mocsári növényzet elleni harc, az erdei földek tisztogatása. Ezt a szívós harcot a birtok felapró-

zódása, idő előtti elidegenítése követte. A többség elszegényedése már a századfordulón szembeötlő. Az adásvételi szerződést követő években volt a legviharosabb a megterhelt székely birtokok elidegenítése. Az adatok egy beszűkült élet légkörét festik. Ebben a keretben szokatlan módon élt a hagyomány, mely szinte egyedüli formája emberi kiteljesülésüknek. A vele járó örömök voltak vergődéseik ritka fényei. Az első nemzedék lejtőre jutott gazdasorsa külön nosztalgiával telíti ezt a kapaszkodást, a saját őrzését. Paradoxonnak is tűnhet ez a város peremén. A város ugyanis a kitörés, az oldódás útjait jelentette volna. Kevesen tudták azonban kihasználni a város adta lehetőségeket. A fuvarozás, a tyiriázás, a napszámba járás, a rakparti és a magtári munka lettek volna a megélhetés új formái. Olyan életformák, amelyektől Bukovinából elmenekültek.

Így a birtokot igyekeztek kihasználni. A birtok lehetőségei azonban gyengék voltak. A maguknak tervezett búza adósságaik miatt sokszor fel sem kerül a padlásra. Szegénységükben luxus is volt a drága mag mindennapi használata. Fehér kenyéren csak a gazdák „kényeztették" a családot. Az örökös nincstelenség légkörében erősödött a kedves tárgyak őrzése, a ritka örömök szertartásos átélése, a hagyomány szokatlannak tűnő őrzése.

A kevéssel való beérés ismert magatartásuk. Az állam követelései és a család szükségletei között őrlődő élet szülte azt a sztoikus szemléletet is, amely jellemzi őket. Gyökerei persze mélyebbek. Bukovinába, Moldvába vagy talán még messzibbre nyúlnak. Talán a honvesztettség, a hánykolódás, a máról holnapra való élés évszázados múltja, a televénye ennek az érzésnek, mely apáról fiúra száll. Sokáig járták a kitaszítottság, a székely nyomorúság ismert útjait. A hontalanság útjain kialakult egyszerűség, a kevéssel való beérés volt alapállásuk, a hagyomány pedig az erős vár, a védekezés formája, vagy ahogy ők mondják: „A saját lelkük őrzése" Moldvában is, Bukovinában is, itt is. A hagyomány iránti ragaszkodást az új égalj sem tudja megszüntetni. Nem téveszti meg őket az új státus, a tény, hogy a maguk emberei lettek. A birtokon, de nem a birtokért él a székely telepes. Nem gazdát mímelő magatartás ez. Nem is lustaság. A dőreség ösztönös érzése sejlik egy-egy viszonyulásukban. A halmozó ember ma is a megvetés tárgya. Végsőkig racionalizált életszemléletük, értékrendjük, fejlődésük különös útjait tükrözik. A dolgok rendeltetése náluk ma is igen határozott. A sors meglepetéseitől nem halmozással és tartalékokkal védekeztek sem a telepes apák, sem az utódok. A holmit inkább őrzik, mint újítják. Annyit dolgoznak, amennyi a szerényen elképzelt élet biztosításához kell. Ez a szemlélet tükröződik az első nemzedék termelésmódjában, háza táján, életformáin. A hatóságok által szorgalmazott korszerű földművelést gúnynak vették az első esztendőkben. „Nem sokat törődtek a fellengzős irányításokkal, örültek, hogy megéltek valahogy." Szegényesen felszerelt gazdaságaikban

kipróbált úton biztosítják a betennivalót. A megélhetést pedig csak a tengeri termelése biztosíthatta. Ezért is vetik a vízmentes parcellákon. Ennek meg kellett lennie, ha tetszett a hatóságnak, ha nem. A „terebúza" volt a csángó kenyér az adásvételi szerződés megkötése után is. A búza árán a birtokot kellett törleszteni. „Legszívesebben a húsvét után vetett csinkvántit" termelték, melyből a jó málé készül. A kis hozamú csinkvántin mellett „lófogút", vagyis „mélyszeműt" is vetettek. Ezt azonban eladásra inkább vagy a jószágnak, „mert málénak nem való".

Nagy volt a becse a terebúzának a székely telepesek gazdálkodásában. Vetése, törése, a panustól való megtisztítása (fosztás) az év eseményei közé tartozott.

Búzás-kukoricás földművelésük kevés védelmet nyújtott az elemi csapások és az áringadozások ellen. Ez a kettő volt. Máshoz nemigen nyúlhattak. Állattenyésztésük inkább kísérője, mint szerves része gazdálkodásuknak. Tehenet, disznót, jószágot általában maguk miatt és nem a föld miatt tartanak. Gazdálkodásukra vonatkozó érdeklődéseimkor rendszerint már a beszélgetés elején kijelentették: „Az öregeink biza nem vergődtek mindenfélével. Kevéssel beérték. Úgy volt jó, ahogy volt."

A piaci termelés úttörői, a tejtermékek, a konyhakerti vetemények árusítói, az „abranyicások" itt is a szlovákok és a németek voltak.

Igen nehéz utólag elemezni a hiábavalóság és a letargia akkori érzését. Biztos azonban, hogy magatartásuk elüt az itt élő, úgy-ahogy gyökeret vert honosabbnak mondható szlovákság és németség magatartásától. Elfogadják a vidék gazdálkodási módját, mert nem akarnak ujjat húzni a hatóságokkal, de nem nagyon igyekeznek. Nem sok értelmét látják a törekvésnek. A kevéssel jobb vagy rosszabb élet olyan valami, amiben egyébként is nagy gyakorlatuk van. „Olyan nem jöhetett, amit apáink ki nem bírtak volna." A hosszú szegénysors szülte leleményesség és a már említett kevéssel beérés jellemzi őket. A birtokból úgy-ahogy meg lehetett élni. Többre nemigen törekedtek. Nagy múltú nyomorúság volt a televénye az élet ilyen értelmezésének, melyből a szociális elesettség jegyei is megmutatkoznak. Maga a székely gazda sajátos figurája a vidéknek, a határnak. Zárkózott, szűkszavú, kerülni kell vele a csipkelődést, mert hamar előkerül a kocsin hordott cséphadaró vagy a villa a kocsi oldaláról. A kocsin nem ülésen ül, mert azt „hegyeskedésnek" tartja. A kocsi aljára vetett zergén, pokrócon vagy kozsuhon ülve hajtja a lovakat. Gazdasági felszerelése már a táj gazdálkodásmódját tükrözi, de hiányosabb, egyszerűbb. A Bukovinából hozott szerszámok közül a csép és a járom maradtak használatban az első nemzedéknél. A nagyobb munkák, a hordás, a törés, a fosztás, az aratás, a cséplés gyakori formája a kaláka. Előfordul a cséppel való cséplés is. Egykettőre kiverik azt a kis magot, ha összefognak a komák hosszú láncai. A század elején megjelenő első székely tulajdonban levő cséplőgép már lépéstartásról tanús-

kodik. Megunták, hogy a németeknek könyörögjenek, s hát vettek egyet. A Varga Lohán Ádám tulajdonában levő gép a falu büszkeségei közé tartozott. A géphez járás már szerencsének számított, mert „a gép mellett biztos kenyeret keres az ember".

A birtokon kívüli kereseti lehetőségek vállalása azonban inkább az itt született és nevelkedett nemzedék életformája. A telepes apák a birtokot vezetik, gazdálkodnak. Sebestyén Ádám *A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Mádéfalvától napjainkig* című könyvében olvashatjuk, hogy Nagy Benjámin hertelendyfalvi telepes gazda a principálissal sem cserélne, olyannyira tetszik neki az itteni telepes sors.

Nagy Benjámin a falu módosabbjainak a képviselője. Közismert dolog Vojlovicán, hogy a Bengya háznak vezető szerepe volt a faluban, és hogy az öreg Benjámin az itt kibontakozó művelődési élet nagy mecénása volt.

Nem is a falu, hanem a maga nevében mondhatta ezt Nagy Benjámin. Tudjuk, hogy a Bengya ház helyiségeinek igénybevétele nemegyszer történt Isten nevében, vagy „majd megadjuk, ha lesz" módra, „s az bizony nemigen volt". Így ismerték itt a jó öreg kocsmárost, aki valóban sorsközösséget vállalt övéivel, akit valóban sajátjuknak tartottak. Hertelenden minden a Bengya háznál zajlott, de a család azért nem sok hasznot húzott a lakodalmakból, az időnkénti kulturális rendezvényekből. A telepesek nagy része cserélt volna, de nem volt kivel és nem volt miért, helyesebben már mit sem igen. Meg kellett azonban becsülni a pénzen megváltott birtokot. Ma már mesébe illő az első nemzedék küzdelme, az erdő irtása, a mocsarak lecsapolása, az élet alapvető feltételeinek a megteremtése. Derekasnak kell mondani ezt a küzdelmet, habár szerények voltak az eredményei. A székely telepesek a maguk módján ellensúlyozták a sors szűkmarkúságát. Beletörődtek a sorsukba. Kapkodás és sietség nélkül művelték a csutakos, sáros, kásás földeket.

A túlzott munkát, a jövőjük ilyen áron való megalapozását nem tartották okos dolognak. „A temetőbe – mondták – az is eljut, aki nem siet." Az ilyen és hasonló mondások felelevenítése eléggé gyakori a visszaemlékezésekben. Magafajta, az ittenitől elütő szemlélet cseng ki a sorsukról, az élet értelméről vallott mondásaikból. A székely gazda nem siet, nem kapkod, nem igyekszik szorgalom dolgában túltenni senkin.

Vállalkozásaiban, munkája végzésében szertartásosan lassú. Meghányja-veti a dolgot, kerüli a fölösleges munkát. Szokatlannak is tűnhetett ez a magatartás ebben a körömszakadtáig dolgozni tudó Vajdaságban. A valamikori hegylakók tisztánlátása érzik itteni illeszkedésükben. Egy kicsit sem kapta őket el az itteni taposómalom, a gürcölés láza, a látástól vakulásig dolgozó táj ismert tempója. A hivatalosan is emlegetett versenyt, a telepesek versenyét, melyben valami értelmetlen logika szerint nekik kellett volna győzniük, egyenesen ugratásnak vettek. Reálisan látták sorsuk alakulását. Elfogadták a vidék gazdálkodási módját.

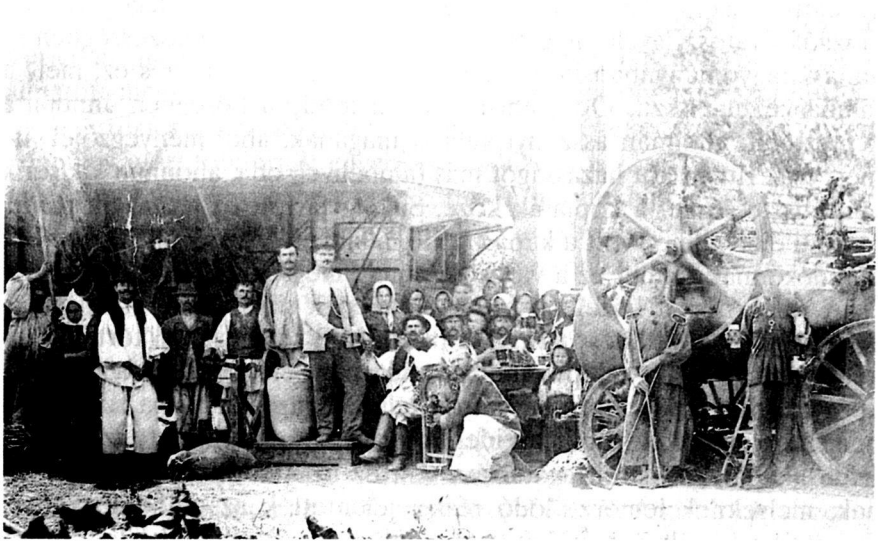

Az első cséplőgép

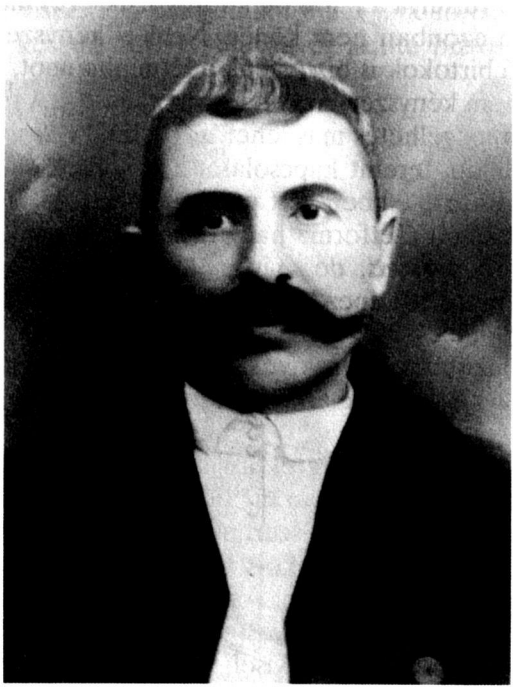

Nagy Benjámin

Lépést is tartottak, már amennyire lehetett, hogy ne essék szó, de nem voltak túlbuzgóak. Zárt közösségük biztosnak hitt várából figyelik a körülöttük zajló életet és saját sorsuk alakulását. Az idegen talajon mozgók óvatos, figyelő magatartása ez, mely a szűkebb közösségben és annak hagyományában keres menedéket. Olyan életérzés ez, mely a faluba vezet vissza. Oda, ahol a maga módján bőségben ünnepli a keresztelőt, ahonnan asszonyt választ magának, ahol menyegzőjét üli, mert csak ritkán köt házasságot más falubélivel; oda, ahonnan kikísérik majd tisztességgel a kopjafák közé. Sokáig tartott ez a „magik módja szerinti élet", de ez volt a kapaszkodó, a lábvetés kipróbált módja. Bár paradoxonnak tűnhet ez a város peremén, mégsem az!

A vidék népeit közelebb hozó földtelenek száma még mindig nem elég nagy. A közeledés ugyanis a falvak alsó rétegei által történik inkább. Az újdonsült telepes faluban még nem elég erős ez a réteg. A környező falvak agrárproletariátusa telepes gazdákat lát a székelyekben. Nem paradoxon hát az idegen égaljból idetelepített székelység faluba kapaszkodása. Magatartása volt ez az itteni parasztstruktúráknak, melyeknek lemorzsolódó részei jelentették az oldódás elemeit. Számtalan körülmény erősítette azonban a zártságot, késleltette az oldódást. Többek között az ipar fejletlensége, a nagybirtok hiánya, a nemzetiségi tarkaság, a mesterségesen is táplált elkülönülés és a kisparaszti életmód túlsúlya a tájon. A kitörés szükségét már az első nemzedék érzi, erre azonban nem képes. Nem is kényszeríti rá sorsa. A fogyó, aprózódó birtokok is biztosítják a létminimumot, az élet fonalát. A kitörés még nem kényszer, nem feltétlen szükség. A második nemzedék tör új utat a megélhetés más lehetőségei felé, veti meg biztosabban a lábát az új talajon, teremt kapcsolatot a hasonsorsúakkal a vidéken, szakít a klasszikus értelemben vett paraszti sorssal.

Két nemzedék, két életforma haladt itt egymás mellett a századfordulón. Mindkettő paraszti, de már megkülönböztethető. A második nemzedék átmenetfélét képez a törpebirtokosok és az agrárproletárok között. A falu életében még háttérben vannak. A sorukat várják. Kezdeményezésük inkább a falun kívül jut kifejezésre. Minden családban akadnak már olyanok, akik a telepes apák visszavonulását, „a saját sorikat" várják.

Családközösségek nem léteztek az al-dunai székelységnél. Az ilyen közösségek maradványai azonban kimutathatók. Az egy házban élőknél szembeötlő az öregek vezető szerepe. Hagyományokra támaszkodó életmódjuk, az öregek kierőszakolt vezető szerepe a fejlődés kerékkötői lettek már a századfordulón. Az ilyen életmód felszámolása csakhamar el is érkezett. A hagyományos gazdálkodásban gyökerező folklór már a századelő éveiben magán viseli a leépülés jegyeit. A városi áru hatásait. Az ősi formák bomlását a munkássors felé tendáló ízlés és funkciók követik. Mind kevesebb a házilag készített kelme. Az, ami van,

apáról fiúra száll. A pótlás már a vásárokon vagy a városban történik. Az így szerzett holmi elüt a régitől. Eleinte a megvetés tárgya. Pénzt kell érte adni, ami külön gondot képez örökös pénztelenségükben. Terjed mégis. Az új holmi térhódítását szükséges rossznak vették. „Nem állhatott meg a régi jó mellett." Ezért is őrizték oly nagy szeretettel a régit. A régies rokolyák, bundák néha nemzedékeket szolgáltak. Az áttelepülés után folklórjuk egyébként is bizonyos törést szenvedett. Az eredeti pótlása lényegében megszűnik új hazájukban. A Radócon ványolt mentávákat ugyanis nem árulták a pancsovai piacon. A pénztelenség miatt is őrizni kellett a régit. Nem is kölcsönözték szívesen. A féltve őrzött példányok napjainkig élnek. Százéves holmit is látunk néha a Tamási Áron Művelődési Egyesület egy-egy rendezvényén. A folklórt variáló és felszámoló erők igen erősek már a nemzedékváltás éveiben. A rétegződés, az ipari áru térhódítása, a város közelsége a polgáriasodás irányába hatott. Ez a folyamat már Bukovinában indult, ahonnan a szegénység települt át. A gazdasor átmeneti volta, a házilag művelt birtok rövid időre biztosította az ősi formák továbbélését. A kisbirtokra szorult második nemzedék piaci termelése, a napszámos élet magával hozta a népit utánzó vásári holmit és a polgári viselet térhódítását. A polgáriasodást a családi fényképek tükrözik legszembeötlőbben. Nemzedékenként változik a viselet. A piaci holmi mind jobban befolyásolja a még mindig házilag készült ruhák stílusát, és szinte biztosnak ígérkezik a

A századforduló viselete

megállapítás, hogy az első világháború pontot tett egy életformára, egy viseletre, egy rendkívül gazdag folklórra. Maradványaiban napjainkig ér ez a gazdag világ, ismerőit, ápolóit azonban már felderítésekre emlékeztető módon rögzítik, tartják nyilván. Ünnepélyes alkalmakkor még székely kalapot, harisnyát (istrinflit), vagy csizmába gyűrt vászongatyát visel a férfinép. Csakhamar megjelennek a fekete, combhoz szabott ellenzős vásári nadrágok, a vásári kalap. A lajbi székelyes változata is csakhamar eltűnik. A szűrök, a mentávák és a bundák különféle fajai pótlás nélkül maradnak. A házilag készített szedett ingek, az ágy felszerelése és a híres székely varrottasok vészelték át legjobban a vásári, az ipari holmi térhódítását. A századforduló éveiből fennmaradt, Pancsován készült Rehnitzer-féle fényképek érdekesen tükrözik ezt a gyors változást. A hímzéseket kész sujtások, kész díszek váltják fel. A régi nevek alatt új, a régire csak emlékeztető, a régit utánzó holmi uralkodik el. Továbbra is rékli, kreesán, lajbi az ingre felvett holmi neve, de máshogy néz ki. Igazi rokolyát, karincát, szép fejre való ruvát, mejjes bundát, derékbundát, mintyánbundát, mentávát már Radócon vesznek, ha Andrásfalvára mennek látogatóba vagy Lugoson, Désen pótolják a régi jó holmit.

Szőni csak szőnek még, de a ványolt kelmét nem lehetett többé beszerezni. Nemegyszer hallottam, hogy milyen baj volt a teveszőr és a besztercés rokolyákkal, melyek itteni utánpótlása már elüt a bukovinaitól. Itt már nem volt szép poharas, koronás, epres, tyúkszemes rokolya. Azt vettek hát, ami hasonló volt. A legények még keszkenőt hordanak, melynek horgolva volt a széle, de már készet is lehet kapni Vásárhelyen (Debelyácson) az őszi vásáron. Alakulásában is eredetinek, sajátosnak kell azonban mondani ezt a viseletet, mely megkülönbözteti őket a többi népcsoporttól. A „levetkezés", a polgáriasodás nem sima folyamat. A féltve őrzött régi holmi sokáig lesz még a legünnepélyesebb alkalmak öltözéke, melyben „járni is tudni kellett, nem úgy, mint a hitvány újban, melynek se füle, se farka". Az ilyen minősítésekben érezhető az a nosztalgia is, mely a régi feladását kíséri. Az élet fő eseményei, a keresztelő, a lakodalom, a temetés, az ezen való részvétel még mindig az embersége-sebbnek, méltóbbnak tartott régi viseletben történik. Az identifikáció jeleit kell látni ragaszkodásukban, a régi holmi szokatlannak tűnő őrzésében. A viseletként terjedő városi holmi biztosan hódítja a terepet. A rétegződés folyamatában a szegények széles rétege szakít legelőbb a paszománntos ruvával, veszi fel az „úri" holmit. A második nemzedék soraiban ható erők azonban a házuk táján is éreztetik hatásukat. A szoba, a lakás berendezése bár egységes ízlésről, szokásos elrendezésről tanúskodik, a szociális leépülés a foghíjasság jeleit viseli magán. Az eredeti „ruvaláda", „ládáspad", „lócák" mellett mind több a vásári ágy, a szék, és a polgárias szekrény is mind gyakrabban előfordul. Házuk tája azonban még mindig egységes ízlésről, hagyományos elrendezésről tanúsko-

dik. Szobáikat a fiatalok is hagyományosan rendezik be. Ha föld nem is volt, a szoba berendezése lényegében szokásos, népies maradt. Kárpótlásfélét is láttak abban, hogy a gazdagokra jellemző módon rendezik be szobáikat, varrják törülközőiket, párnavégeiket. „Ezt legalább tehették" – volt leginkább a válasz, ha ilyen irányba tettem fel kérdést. A vásznat ugyanis megszőtték maguk, hímezni meg tudtak minden házban. A hagyományt variáló erők természetesen a tárgyi néprajzban, az anyagi kultúrájukban hatnak biztosabban, észrevehetőbben.

A szellemi néprajz még sokáig marad az identifikáció, a különbözőség jellemzője. A mesék gazdag világa, a balladák, a dalaik, a szokások az igaz örömök forrásai maradnak nemzedékeken át, melyekre egyaránt térnek vissza öregek és fiatalok. Ez köti össze, ez kíséri őket a keresztelőtől a siratóig.

Király Márton és Kelemen Lajos

Szerencsére már begyűjtetett, vagy a legújabb begyűjtések tárgyát képezi ez a gazdag világ. Meséik, dalaik, szokásaik jórészt könyvekben vannak már. Korántsem átfésült terület azonban szellemi néprajzuk. A kutatók sokszor fölözőmunkát végeztek, a gyöngyszemeket vitték magukkal. Élcelődni, bosszankodni, példálózni, hasonlatokat használni pedig ma is csak a régi nyelven tudnak. A folklórban gyökerező nyelv maradt a reflex nyelve, a kiteljesülés nyelve.

Én a krónikás szemével nézem ma is ezt a világot. Ötven esztendőn át inkább az a tény foglalkoztatott, hogy itt a város peremén, a főváros árnyékában is akadtak újabb meg újabb ápolói, ismerői. Különösnek kell mondani azt az érdeklődést, amit a fiatalok tanúsítanak napjainkig az öregek meséi, szokásai, dalai iránt, hogy a 60-as években is nehézség nélkül híven eltudták játszani a hornyik táncot, hogy ma is csumások járják be a falut karácsony előtt, hogy a néprajzi gyűjtések valóban eredményesek, hogy dr. Penavin Olga itt hallotta meg legkedvesebb mesemondóját, hogy Kis Lajos valóságos kincset rögzített itt a háború éveiben.

Engem Borsos Tamás kollégám hozott össze 1968-ban a neves kutatóval. Beszélgetésünk is arról győzött meg, hogy sok még a fel nem fedezett, ki nem értékelt kallódó kincs.

A nemzedékváltás éveiben igen gazdag lehetett a világ. A művelődési élet lehetőségeit a szellemi néprajz nyújtotta bőségesen az új nemzedéknek. Ez volt továbbra is a saját, a megkülönböztető, az egybekötő. A második nemzedék új status vivendije sem tudja felszámolni a hagyományt, az ehhez való ragaszkodást. Az élet főbb állomásait, ünnepeit jelölő szokások, szertartásos betartása kiterjed a második, sőt a harmadik nemzedékre is. A bánáti népesség tarkasága vajmi keveset befolyásolhatta folklórjukat, hagyományaikat. Erdély és Bukovina hatásáról beszélhetünk. Szellemi néprajzuk itteni alakulását a lassú kopás, a lassú elszegényedés jellemzi.

Akkori helyzetük érdekes szemléltetője a táplálkozás, a székely konyha. Mi sem alkalmasabb az életszint bemutatására, mint az étkezés, ennek lehetőségei, kalóriaértéke, minősége, a vele kapcsolatos értelmezések, emlékezések.

Az öregek főztjei kimaradnak a vojlovicai konyhákról. A modern tűzhelyek mellől mesélgető anyók a hol volt, hol nem volt különös hangulatával mondják tollba az üstben, a fekete fazékban, a guduban vagy a kuptorban készülő ételek elkészítési módját, „melyektől úgy laktak, hogy a méreg hasította ki őköt, s olyan gyermekeket növeltek, mint egy medvefiú".

Az idős nénék-anyók meséiből, emlékezéseiből próbáltam rekonstruálni akkori konyhájuk, étkezésük rendjét.

A málé véget nem érő változatai, ma már nem használatos növények, „buzsgyék", „cibrék", „pitánok", lisztes, darás ételek sorakoznak emlé-

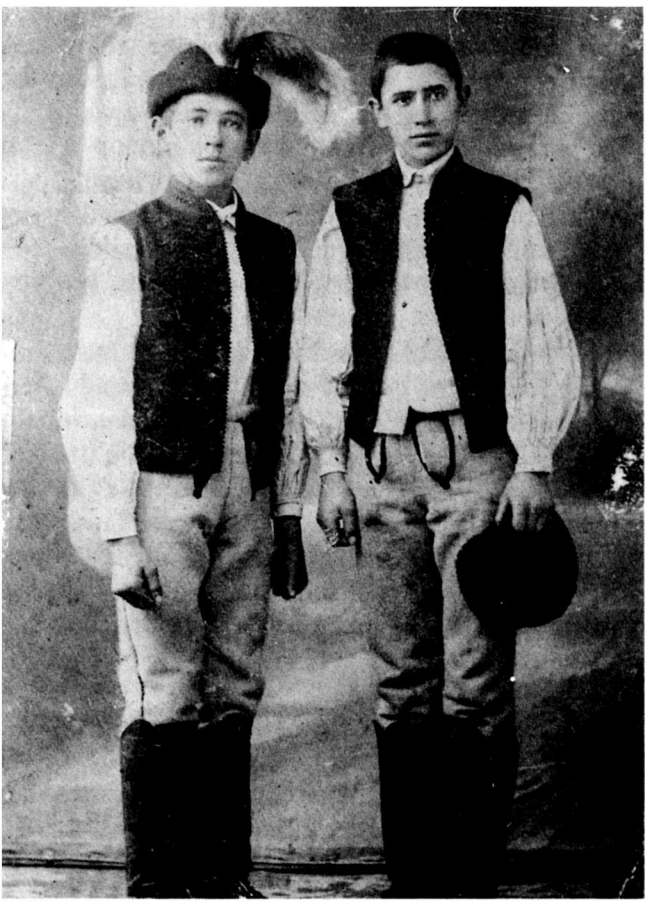

Legények a századfordulón

kezetükben. Mert akkor nem úgy volt mint ma – figyelmeztet –, kerülfordul a menyecske, s hopp a „szamaposzlugába" (önkiszolgáló). „Istenem – mondják szinte önfeledten –, a són s a cukron kívül alig vettünk valamit a boltban. Még a »savanyítót« is magunk készítettük, hogy ne kelljen érte pénzt adni." Főzött pityókát törtek essze, málé lisztet tettek hezza, egy marék buzakorpát, leforrázták és lefödték. Harmadik nap kész volt a finom savanyító. Mindent ezzel savanyítottak. Volt, aki tisztán is szerette. Málé savanyítóval például. Még hogy ették a gyerekek. Egy keverésre kétszer-háromszor is öntöttek vizet, mert erős volt rendszerint. – „Majd elfelejtem – mondja ismerősöm kacagva – mert így volt; odaírhatja – a gyerekek megverték, hogy erős legyen a savanyító." Egy-egy megjegyzés, figyelmeztetés, feledésbe ment szólásmondás felidézése villant több fényt tisztelettől áradó emlékezéseikre, rosszat kerülő beszélgetéseinkre. – Kétszer ettek, de rendesen – erősítik meg vala-

mennyi házban. – Reggel leginkább málét, de nem úgy, mint ma (mert ma is azt esznek nem egy házban), amint felkelnek, asztalhoz ülnek. Előbb dolgoztak is valamit. Nyolc-kilenc óra körül früstököltek, s akkorra úgy megéheztek, hogy bizony szép temetése volt a málénak.

A gyerekek ki sem bírták várni az egyazon módon érkező ismétlődő reggelit. – Anyánk kivett a málévízből a tűzhely körül ólálkodó gyerekeknek – „málélén nőtt fel" – mondják ma, ha valakinek a szegény sorsát akarják érzékeltetni. Előlegféle volt a híg forró málé a sóvárgó gyerekeknek, melyhez vert tejet öntöttek néha az anyák – így „kényeztették" a kicsi gyermeket.

Táplálkozási lehetőségeiket érzékeltetik a még használatos heccelő megjegyzések is; az olyanok, mint a „mártotta a holdvilágot" (úgy kitörölgette az edényt, hogy a holdvilágot is megláthatta benne), vagy a „kicsi málét sok lapit", amit Bukovinából hoztak, de itt is időszerű lett.

Szűkösen éltek, ismerik el utólag mindannyian. A kincstárnak valót is a hason kellett behozni. Ebben bár nagy gyakorlatuk volt, rossz emlékként él, és ki-kibuggyan belőlük. Az átlag nyolc-tíz tagot számláló családközösségek a szó szoros értelmében felélik a birtok egész jövedelmét. A törlesztésre szánt búzából elcsípett lisztnek való, a belőle készült málék sorát, mert ma már tudjuk, hogy a málé volt a konyhájuk alfája és ómegája.

A hús fogalma a szalonnával, a sonkával, a kolbásszal keveredik az idősebbeknél, vagyis a szalonna is húsnak számít, sőt, ez volt nem egy esetben a hús a telepesek konyháján. Mert most, ha just mondanak, az valóban hús, „mű meg a sonkát, szalonnát is húsnak mondtuk". Talán ezért volt olyan nagy becse a valódi húsnak. Különösen a tyúkhúsnak. A sült tyúk a keresztelők, a lakodalmak, a radinák éke. A mészárszékbe alig mentek vásárolni. A hébe-hóba előforduló hús becse olyan nagy volt, hogy „azt bizony nem piszkolják el, nem keverik essze krumplival s miegyebbel, mert ha már van, érezze legalább néha az ízét az ember". A sült tyúk és a csürkemártás híre az egész utcát bejárja, és olyan kiverésnek számít, amit méltán kísér a sóvárgás.

Nagy művészek voltak az üst fölé hajló anyók, kiknek a semmiből kellett változatossá tenniük a málék sorát, kik a „kurászlatej" ivásából is ünnepet tudtak csinálni, kik a málé közé gyúrt csipetnyi túróval tették szebbé, emlékezetessé az éhes unokák gyermekkorát, mert „be jó is a túrós málé".

„Életemben nem ettem annyi cukrot, húst, mint most a háború után", „Úgy tele vannak az unokáim mindennel, hogy már azt sem tudja az ember, hogy mivel kedveskedjen nekik". „Anyám, ha markunkba nyomott egy kis túrós málét, volt, hogy megvesszünk örömünkbe" – így a sopánkodó, „fényűzést" rosszalló anyók. „Újra vettek egy zakotát a fiatalok" – mondta kedves ismerősöm a villanysparheltra mutatva, s

azon bosszankodott, hogy mi lesz a sok szárízékkel. „Pedig milyen szívesen elvágogatta volna az öreg a spor mellett ülve a kaszaheggyel."

Rosszalló felháborodásai hevében csik több fény a „jó régi konyha" jellegzetességeire, mert „olyat is ettek, amiért tán ki is nevetnék őket ma": a kora tavasszal érkező „szengyőrsalátát" (lat. név) a gyerekek gyűjtik az árokpartokon, útszéleken. Ez volt az első zöldségféle a téli egyoldalú étkezés után, s bizony nagy keletje volt. „Milyen is az ember – jegyezte meg Kuruc Viro – mennyit ettünk, és mikor ma próbálkozok vele, nekem se tetszik már. Az unokáim pedig kinevettek érte. A szegénységében tán minden jó az embernek. Tudja, egész szatyrokkal szedtünk belőle a nyomáson. Ma is van belőle, de sokan már nem is tudják, hogy salátának is lehet használni."

A lucerna leveléből készült körítések, saláták, a csalán, a takarmányrépa használata inkább szegénység szülte leleményességükről, mint a régi jó konyha változatosságairól beszélő tények, s hogy olyan nagy szeretettel emlékeznek mégis az anyók főztjeire, nemzedékek emlékét kísérő kegyelet inkább, mint a múlt dicsérete. Az élni akarás és az emberség apró himnuszai ezek a visszaemlékezések, a tollba diktált „cibrék", „pitánok", „buzsgyék", „pulimártások", melyek között fejedelminek számít a sült csirke. Gyenge táplálkozásra utalnak a halotti torok is, melyek tömegesek voltak, olykor valóságos tivornyává fejlődtek, „ahol bizony reafizetett a gazdag ember, mert elvárták tőle, hogy husosfaszulykát főzzön a torra s pitánt es hezza, még pedig turosat vagy tököset".

A levesek előtt szereplő szűz, vagyis üres előjelezés is a szűkös élet emlékeit idézi.

Így meséltek nekem az öreg nénék a századforduló emlékeit, életét idézve a hatvanas években.

A törlesztéses telepes sors étlapja persze napjainkig nyúl. A takarékosság konyhája ez ma Vojlovicán. A gőzgaluska, a főtt terebúza sózva, a sporlapon sült pityókaszeletek, a pénztelen napok a böjtölés étkei. A legidőtállóbb a málé lett, persze csirkemártással. Ma is a jóllakási alkalmak étke. Mert örömüket ma is a múltba nyúlva ünneplik. A régi, javított étkek hozzák össze a szélesebb családot. Egy kicsit romantikus fényben is mondják már ma a csürkemártásról az apók az elkényeztetett unokáknak, hogy ők bizony ilyenen nőttek fel. Vastag tréfáikban, heccelődéseikben azonban a dunyhába dédelgetett málét mesélik, meg a szengyőrsalátát csicstejjel, vagyis az olyan emlékeket, amikor a kebléből fejt az anya tejet a spenótszerű szengyőrsalátára.

Az ilyen emlékek tükrözik hívebben a falu légkörét, az élet igazi arcát. A századfordulón az újságokat olvasgatva másképp alakul a kép. A település életét kísérő magyar sajtó a falu fehérre meszelt házait, épülő járdáit, rendben tartott árkait, boldog polgárait emlegeti. A csinosodás leple alatt azonban ismert erők alakítják, feszítik világukat.

Már megérkezett az új nemzedék. Minden házban van már három-négy utód. A székely bölcsők népes nemzedékeket ringattak mindig. Negyedszázadnyi ittlétük alatt megduplázódott a számuk. Ez a tény szabta meg elsősorban a falu életét, a szociális mozgás új útjait. Az első két évtized migrációi miatt nehéz pontos képet adni természetes szaporulatukról. Az egyházi adatok sem teljesek, mert a vadházasságikat nem tüntetik fel. Az utólag keresztelt gyermekek rendszerint nem kerülnek be az egyházi anyakönyvekbe. A nem teljes adatok alapján is magasnak kell mondani a szaporulatukat. Az első húsz év leforgása alatt 470-nel gyarapodott a református magyarok száma a faluban. A katolikusokról és a törvénytelen házasságok gyermekeiről nincs kimutatás. 1884-ben 188 székely családot említenek a helyi adatok Hertelendyfalván 788 lélekkel. Ezt a számot nem vehetjük biztos kiindulóadatnak, mert 1885-ben is érkeztek telepesek. A Pallas lexikon Hertelendyfalvára vonatkozó adatai 1891-ben 2146 lakost említenek a faluban, melynek többsége magyar. Az 1896-ban készült egyházi adatok kétszázvalahány református családról számolnak be, 1900-ban 2642 lakost jegyeztek a faluban. A szaporulat munkaerőt is jelentett. A második nemzedék érkezése zárt közösségük oldódását jelentette, új életformák, új utak keresését hozta a faluba.

A SZÉKELY VARROTTAS

A székely varrottas volt folklórjuk hordható, legkönnyebben menthető része.

Ezt vitték magukkal keresztútra emlékeztető vándorlásaik, áttelepedéseik korában. A szétszedhető szövőszéket, az „osztovátát" is, melyen vásznaikat, szőtteseiket szőtték. Ez volt a poggyász elmaradhatatlan része, mellyel egyhamar visszavarázsolták az elvesztett paradicsom szépségeit. Ez volt a magukénak vallott élet fontos része. Szellemiségük kifejezője; szegénységük szép virága volt a varrottas, mely nélkül nem tudtak gyökeret ereszteni az idegen tájon, ide is magukkal hozták. Mindannyiunk szerencséjére!

Hivatalosan is nagy tervek voltak vele a meghonosodás éveiben. „Majdhogynem magunkat is árultuk már, mert rávitt bennünket a szegénységünk. Pénzt adtak a szép holmiért; a pénz meg bizony kellett minden házban. Majd úgy jártunk, mint a földekkel. El-eladtunk egy-egy darabot, hogy a birtokot törlesszük. Így került néha nem egy szép darab a pénzes emberek kezébe. Nehezen váltunk meg az ilyesmitől, de előfordult." A szükség törvényt bont. Mivoltuk kifejezője, a székely varrottas is kommercializálódott. Szerencsére nem vették be mindig a „rossz tanácsokat". Csinálták, de a maguk kedve szerint. Bölcsen a maguk kedve szerint öltögettek a pénzért, magukra is vigyázva. A szövő-

székekről természetesen az olcsó tetszetős ipari holmi szedi le a művészi technikákat.

Háziiparuk akkori felkarolásában az egyház segítő kezét látom. Az egyház szorgoskodott munkáik kiárusításán, tanfolyamaik megszervezésén már az intézményesítés szándékával. Jól jött ez akkori szegénységükben. Pénzforrás volt a háziipar nem egy családban. Az újrakeltett guzsalyosokon régi közösségük jóakarata csillan fel előttük. Szerettük az ilyen összejöveteleket – mesélték később. Háziiparuk felkarolásán már az első kormánybiztosok is fáradoztak. Gromom Dezső hívta fel a közvélemény figyelmét értékeikre, mert új színeket, új értékeket jelentett érdekesen konzervált világuk ebben a környezetben. Különösen a varrottas, mert ehhez hasonló nem volt a tájon. Folklórjuk megőrzésében is az egyház volt erős váruk, de a paplak igyekezetében a kereseti lehetőségek biztosítását is észre kell vennünk. Varrottasaik értékesítése komoly pénzforrás volt. A gond ilyen fajtája érződik a tanfolyamok megszervezésében, a „szakemberek", művészek, iparművészek, mesterek időnkénti angazsálásában, remekeik értékesítésében.

Férfi mejjes bunda

Az első években karjaikon átvetve kínálgatták ezt a féltett és becsült holmit a pancsovai piacon. Az ilyesmitől szerette volna őket megkímélni az egyház. Így lesz tárgyi néprajzuk egy része áruféle, melynek nagy keletje volt. Akkori tanácsadóik piacképességre ösztönzik őket. Visontai Kálmán festőművész tart népszerű előadást a környék székely asszonyainak. Figyelmüket arra hívja fel, hogy: „Mostani munkájuk nem eléggé életképes, hogy nem tud versenyezni a gyáriparral." Új irányt ajánl nekik a kultiválásra: a suba és a ködmönvarrottasok készítését. A gondviselés ilyen fajtája szerencsére nem talált meghallgatásra. „Nem akartuk az ilyesmit, és főleg nem úgy akartuk, ahogy azt szerették volna" – mesélték az öregek a negyvenes évek végén. „Csináltuk egy ideig a mejjes bundákat, de a magunk kedve szerint."

Nagy keletje lehetett a fürge asszonyujjak remekeinek. A századforduló éveiben beinduló népházmozgalom egyik fő mozgatója a székely varrottas volt. Egy 1908-ban beadott folyamodványból látjuk ezt. A kérvény felsorolja a faluban létező és működő intézményeket, melyek lépéstartásról tanúskodnak. Ezért kell idézni teljes egészében ezt a kérvényt:

„Nagyméltóságú Miniszter Ur!

A Hertelendyfalván levő 1200 lélekszámú székelység az alulirott földmivelő körben tömörült. Helyiségünk azonban az alábbi népjóléti intézmények befogadására nem képes. Hertelendyfalván ugyanis a székelység részére nagyméltóságod által ajándékozott népkönyvtár is használatban van, ugyancsak Hitelszövetkezet is van a magyarságnak, alakulóban van a Földbérlő Szövetkezet, Állatbiztosító szövetkezet, Fogyasztási szövetkezet, ifjusági egyesület és olvasókör. A székelység varotasai és egyébb eredeti magyar motivummal biró himzései és kézimunkái, különösen kézimunkával készitett szönyegek mindinkább élénkülő keresetnek örvendnek, ugy hogy a termelőknek háziipari mühelyre is szükségük lesz.

Mindezek befogadására a Földmivelőkör, Népház épitését határozta el, melynek telkét 2000 korona értékben az egyes telepes kisgazdák lelkes adakozásából már meg is szerezte. Magának az épületnek emelése legalább 8000 koronába kerül. Ezen összeg belátható időn belül sem adakozásból, sem alulirott földmivelőkörnek anyagi eszközeiből nem telik és azért azon tiszteletteljes kérelemmel fordulunk Nagyméltóságodhoz:

Kegyeskedjék ezen népház költségeire részünkre 8000 kor. összeget segélykép utalványozni:

Hazafias tisztelettel

Ömböli István
alelnök

Thomka Károly
elnök"

A folyamodvány a Földművelési Kör 1907. január – 2 pecsétnyomójával van ellátva.

Női mejjes bunda

A székház felépítése a legnagyobb vállalkozásuk volt a kitelepítés után. Ebben látták közösségük új várát, második otthonukat, öröknek hitt közösségük menhelyét. A tervezett ház tevékenységében a székely varrottasnak, háziiparuknak külön szerep jutott volna. A papnék voltak akkor is remekeik korszerű alkalmazói, értékesítői. Mint valami testamentum, papnéról papnéra szállt ez az áldásos munka. Az ilyen gondviselés inkább a kálvinista egyházat jellemezte. Az egykori „ÖTFALU" lényegében hasonló folklórja szembetűnően gyorsan kopott a székelység katolikus telepeseinél. Hertelendyfalván szinte nem is kellett felújítani, csak kézbe kellett venni egy kicsit, hogy rövid idő alatt visszanyerje régire emlékeztető ragyogását. Az öltés, a szövés tudománya anyáról leányra szállt. A festett tányérok, a törülközők, a párnavégek megőrizték az ősi mintákat.

Maguk sem hajlottak az újdonságokra. Inkább a minták vagy a technikák alkalmazását hagyták jóvá . . . De azt sem mindig. A világháború éveiben csipkeverésre próbálják őket rávenni. Swarz Erzsébet szaktanítónő szorgalmazta volna a csipkeverést mint újdonságot, ám mint hallottam, ez sem volt valami nagy újdonság. Újra csak nagyobb piacképességük érdekében 1500 orsót-köplit készítettek Kolozsváron asszonyaink számára. Harminc székely asszony vett részt a tanfolyamon. Hamar megtanulták. Csinálták is egy darabig. De csakhamar abba is hagyták. „Nem vállaltuk, nem kedvünk szerint volt" – mesélték a negyvenes évek végén. Maradandó az lett, amit magukénak tartottak, amit a lelkükben hordtak, ami az ujjukban volt. A komplikált remek mintákat szinte fejből csinálták. Tudom fejből – mondta egy középkorú öltögető már idekerülésem után –, de már rá-ránézek a mintára. Anyám azt mondja, ha nem ment a fejedbe, ugyan heába tekingetsz.

Ilyen biztonsággal írták a húsvéti tojást, faragták kopjafáikat. A szövőszékhez ülő anyókát csendes tisztelet, komoly odafigyelés kíséri manapság is. Nem kell rendre inteni a házbelieket, mint valami csodára néznek kattogó osztovátára. Bámulják az orsót, a szálak váltását, a hengerre gördülő vászon, a festékes vagy a zsáknak való tekercs növekedését.

Háziiparuk naponta művelt tevékenység a századfordulón nem egy házban, melynek anyagi eredményei sem lebecsülendők. A háború tett pontfélét egy önellátó életmódra.

Utólag is korszerűnek kell mondani akkori szervezkedésüket. Szinte mindazt, ami a földművelőkörben, az akkori olvasókörben történik. Az annexiós válság éveiben már aligha jutott egy székely népházra pénz. Megerősödött viszont a felfogás, mely a valóságból, és nem az álmaikból indult ki. Megerősödött a meggyőződés, hogy csak magukra támaszkodhatnak, bármit is hozzon a sors. Csak ilyen hittel, felfogással lehetett tovább kapaszkodni mindenbe, ami a székely mivoltot jelentette a kataklizma napjaiban. Dalaikba, szokásaikba, varrottasaikba, abba a gazdag hagyományba, ami napjainkig ér, ami művelődésük gerincét képezi ma is.

Vetett ágy a presbitérium termében